

Mihkel Martnast eesti mõtteloos

Mihkel Martna. Oma kodu. Koostaja: Hando Runnel. Toimetanud Siiri Omblar (Eesti mõttelugu, 116.) Tartu: Ilmamaa, 2014, 440 lk.

Eesti sotsiaaldemokraatia alusepanija Mihkel Martna (1860–1934) on seda mõõtu tegelane, kelle vaimuilm ja kirjatööde eksponeerimiseks jääb ühest mõtteloo köitest väheks. Tema looming ulatub läbi mitme ajastu ja grandioosse ühiskondliku pöörde. See algab eesti rahvusliku ärkamise agitatsiooniperioodi kõrgajal, 1880. aastatel pahempoolses ajalehes Virulane ja lõpeb parlamendidebattidega iseseisvas Eestis 1930. aastatel. Tema väga produktiivse ja pikaajalise publitsistliku tegevuse tulemid on laiali pillatud paljudesse kodu- ja välismaa ajalehtedesse, mille kohta siinkirjutajal täpne ülevaade puudub.¹

Ent teatava läbilõikelise pildi Martna mõttemaailmast koostaja valitud tekstide (sh. Nigol Andreseni kirjutatud Martna kujunemislugu, lk. 7–17) põhjal me saame. Arusaadavatel põhjustel on kõnealusest valikust välja jäänud Martna suuremad tööd, raamatud ja brošüürid, mis ilmusid eraldi trükistena. Raamatu pealkiri „Oma kodu“ on pärit brošüürist „Oma kodu: korteri-häda ja abinõud selle vastu“ (1915). Korteriküsimus ja tööraha korteriolud olid toepoolsest üks autorit enim paelunud sotsiaalküsimusi. Kuid „kodu“ ei tähenda kõnesoleva raamatu pealkirjas siiski suurest maailmast eraldatud tillukest pesa, vaid kodumaad ja sedagi rahvusvahelisel taustal, millega Martnal oli tegemist rohkem kui palju-

del teistel eesti juhtpoliitikutel. Kogumikust on kõrvale jäänud ka need Martna kirjatööd, mis ilmusid 19. sajandil, ning samuti tema paguluse-aegsed Euroopa (sotsiaaldemokraatlikes) väljaannetes avaldatud artiklid aastast 1906–1917.

Kes on Martna?

Ja mille poolest on ta eesti mõtteloos tähtis? Teatmeteose stiilis öelduna: talurentniku poeg Läänemaalt, tsunfti ametitunnistusega maalermoister, trükikojaomanik Tallinnas, iseõppija, saksa kooliga marksist ja rahvusvahelise haardega sotsialistlik tegelane, revolutsionäär ja sotsiaaldemokraatlik valgustaja, poliitiline publitsist ja eesti patrioot, keda võib pidada demokraatliku mittekommunistliku sotsialismi algete üheks rajajaks Eestis. 1930. aastal Martna tunnistas, et ta on olnud sotsialist viiskümmend aastat. (lk. 416)² Sel ajal nimetasid kommunistid teda ja teisi sotsiaaldemokraate Kominterni täitevkomitee suuniste järgi sotsiaalfasistideks.

Eesti ühiskondlikus liikumises ja mõtteloos kuulub Martnale veel mitmeid prioriteete. Juba 1880. aastatel rahvusluse võidukäigu ajastul tõstis ta koos Jaak Järvega Virulases esmakordselt päevakorda töölisküsimuse, hakkas süstemaatiliselt avaldama eesti keeles teavet sotsialistliku liikumise kohta maailmas, lähtudes eeldusest, et sotsialistlik liikumine on üleilmne, rahvusvaheline. „Ka väike Eesti ei seisa sellest lahus ega väljaspool, teda ei ole võimalik ülepääsemata müüri piirata ega kinni hoida.“ (lk. 425–426). Virulase perioodi, 19. sajandi lõpukümnete olusid ja sotsialistlikku liikumist Eestis iseloomustas ta oma 70. sünnipäeval peetud aktusel „Estonias“ (lk. 416–429) tagasivaates märksõnadega „kapitalismi areng“,

¹ Koondkataloogis ESTER on Mihkel Martna autorinime all kirjas 69 teost.

² M. Martna elulugu vt. EKM EKLA, f. 172, m. 10:10, l. 1–17; T. [Toimetuse] Martna, Mihkel. – Eesti biograafiline leksikon. Peatoim. A. R. Cederberg. (Akadeemilise Ajaloo-Seltsi toimetused, II.) Loodus, Tartu, 1926–1929, lk. 304–306; Eesti biograafiline leksikonit täiendusköide. Peatoim. P. Tarvel. (Akadeemilise Ajaloo-Seltsi Toimetised, XI.) Loodus, Tartu, 1940, lk. 198; Martna, Mihkel. – Eesti avalikud tegelased. Eluloolisi andmeid. Toim. R. Kleis. Eesti Kirjanduse Selts, Tartu, 1932, lk. 182; K. Ast Rumor. Mõtteid ja märkmeid erandlikust isikust. Mihkel Martna seitsmekümnendal sünnipäeval. – *Idem*. Maailma lõpus. (Eesti mõttelugu, 74.) Ilmamaa, Tartu, 2007, lk. 377–381; N. Andresen. Mihkel Martna: eesti sotsialistliku liikumise isa. (Eesti rahvuslikud suurmehed, II sari, nr. 11.) Kooli-Kooperatiiv, Tallinn, 1936; N. Andresen, A. J. Toom. Mihkel Martna. Eluloolisi jooni. Sõprus, Tallinn, 1935; A. Pajur. Mihkel Martna. – Eesti ajalugu elulugudes. 101 tähtsat eestlast. Koost. Sulev Vahtre. Olion, Tallinn, 1997, lk. 96–97; O. Kuuli. Mihkel Martna. Eesti vasakpoolse sotsiaaldemokraatia teerajaja. Mihkel Martna Fond, Tallinn, 2007; T. Aava. Mihkel Martna internatsionalismi ja rahvusluse vahel: sotsialismivoolude kohandumine Eestis 19. sajandi lõpus ja 20. sajandi alguses. Magistritöö. Juhendaja P. Piirimäe. Tartu Ülikool, Filosoofia teaduskond, Ajaloo ja Arheoloogia Instituut, Uusima aja osakond, Tartu, 2014, lk. 14–25.

„töölisklass“, „klassivõitlus“, „streik“ jms., kuid kuni 1905. aasta eelaegadeni jäi see „rohkem üksikute asjaks“.

Martna hävitava kriitika osaliseks said klassivõitluse eitajad ja sotsiaaldemokraatia vastased, esmajoones „tagurlane“ Jaan Tõnisson ja tema poolehoidjad. Hilisem välisdelegatsiooni-aegne koostöö ühise eesmärgi – Eesti iseseisvuse – nimel³ tekitas neis kahes poliitilises antipoodis vastastikust respekti, võib-olla ka mõningast teineteisemõistmist äreval ajal ja ähvardavate ohtude ees, nagu on arvatud,⁴ kuid ideeline vastasseis sotsiaalse arengu põhimõtetelises küsimustes ei kadunud kuhugi.

Jakobson, Grenzstein ja Tõnisson

Martna on esimeste hulgas jäädvustanud end Jakobsoni ja üldse laiemalt rahvusliku liikumise historiograafiasse. Tema uurimus Carl Robert Jakobsonist ilmus 1902 Teatajas joone all (äratrükk sellest ilmus 1903),⁵ kus Martna lõi kontseptsiooni, mille kohaselt Jakobson oli maa-kodanluse esindaja ja liberaal, kuid ka „teiste kasude eest võitles“.⁶ Kogumikus toodud palas „Mees, kes tõi tuld jumalatelt“ (1932) võrdleb ta Jakobsoni Prometheusega, kes algatas oma tänapäeva seisukohast vaadates tagasihoidlike nõudmistega revolutsiooni, mis iseseisvas Eestis on teoks saanud. „Maa ja mõisad ja metsad on tagasi antud rahvale. Revolutsioon on lõppenud – revolutsioon, mille algiduks Jakobson oli.“ (lk. 431) Jakobsoni truualamlikus venemeelsuses (paljuräägitud orientatsioonide küsimus) nägi Martna taktikalist võtet, „ainult maski“, millest hiljem kergesti vabanetud. Põhjalikumalt süvenes Martna ka Fr. R. Kreutzwaldi isikusse, tõstes juubeliesses (1903, ilmus samuti Teatajas) esile tema humanismi, eepose koostamist ja valgustajarolli ärkamisajal. Ta pahandas, et tagurlikud ja omakasupüüdlikud poliitikud püüavad lauluisa pärandit oma kitsastes erakondlikes huvides ära kasutada. (lk. 80–87)

Mitmel korral võttis Martna sõna teene-ka „rahvamehe“ Ado Grenzsteini kohta (lk. 74–79, 182–205), eriti seoses viimase terava vahekorraga Jaan Tõnissoniga ja lahkumisega Pariisi, ning sealt saadetud nn. pankrotikirjadega, kus autor ennustab eesti ühiskondliku elu ummikussejooksmist (ajakirjanduse pankrotistumist).⁷ Kuulutanud Grenzsteini–Tõnissoni debati kodanlaste „konnasõjaks“, arutleb Martna 1910. aastal eesti poliitika („koduse poliitika“) olemuse ja perspektiivide üle „tööliste ilmavaate seisukohalt“. Ta sedastab, et asi pole tülitsevates isikutes, vaid kapitalistikus süsteemis ja seetõttu ei muutu midagi, kui ka mõni isik (kas Grenzstein või Tõnisson) avalikust elust välja tõrjutakse. „Me võime üksikud kivid välja murda, aga müür jääb ikka seisma.“ (lk. 183) Eesti poliitika kohta arvab Martna, et see on sarnane teiste rahvaste poliitikaga, sest „inimesesoo edu käib ühte kindlat teed“. Tõenäoliselt mõtleb ta siin progressiideed („loomulik edutee“) ja inimkonna vääramatut liikumist sotsialismi suunas, mida ajutised tagasilöögid ei suuda peatada. Eesti poliitika ei pruugi olla riikliku eraldumise poliitika (nii arvas Martna kuni 1917. aasta lõpuni), ta mahub väga hästi koos teiste rahvaste poliitikatega „ühise riiklise raami sisse“. Kuna aga igal rahval on oma iseärasused, siis on loomulik, et „iga rahvas oma iseäralise edu nõudmisi isepäinis korraldada püüab“, kuid rahvusliku liialduseni ei tohi minna (lk. 186).

1905. aasta historiograaf

Väljapaistev roll on Martnal 1905. aasta revolutsiooni historiograafia teerajajana.⁸ Eriti tähtis teos ja esmaallikas, ka tänapäeval, on tema M. Jürissoni varjunime all avaldatud „Punased aastad Eestis 1905–1906. Eesti revolutsioonilise liikumise ajaloolikud ja majanduslikud põhjused“ (ilmus 1907 Peterburis, 1908 Soomes). Koostaja on selle Martna jaoks eriti

³ Niisuguse koostöö näiteks on käesolevas mõtteloo kogumikus toodud välisdelegatsiooni optimistlik pöördumine „Eesti saatkond eesti rahvale“ (12.10.1918), millele on välisdelegatsiooni juhatuse nimel alla kirjutanud Jaan Tõnisson, Karl Menning ja Mihkel Martna (lk. 342–345).

⁴ S. Runnel. Jaan Tõnisson ja Eesti vabariik. – J. Tõnisson. Riigivanem. Koost. S. Runnel. (Eesti mõttelugu, 100.) Ilmamaa, Tartu, 2011, lk. 21–22.

⁵ M. Martna. Carl Robert Jakobson. G. Pihlakas, Tallinn, 1903.

⁶ Vt. E. Jansen. C. R. Jakobsoni „Sakala“. Eesti NSV TA Ajaloo Instituut, Tallinn, 1971, lk. 39.

⁷ Vt. A. Grenzstein. Pankrott tulemas. A. K. Naariz, Tartu, 1910.

⁸ T. Rosenberg. 1905. aasta mässumehi ja ajaloo uurijaid Läänemaaalt: Mihkel Martna, Mihkel Aitsam ja Aleksander Looring. – Läänemaa Muuseumi toimetised, X. Läänemaa Muuseum, Haapsalu, 2006, lk. 115–122.

tähtsa revolutsiooniteema eksponeerimiseks valinud kaks paguluses kirjutatud (1906, 1909) ajaleheteksti (lk. 146–167), mille sündmused puudutavad valdavalt Pärnumaad, kus põletati kaksteist mõisahäärberit, ja Pärnu linna, kus 1905. aasta detsembris puhkesid ulatuslikud rahutused, pogrommid ja võim läks ajutiselt kohalike sotsiaaldemokraatide osalusega loodud Rahvakomiteele. Mõisahoonete, kroonu viinapoodide ja mõisakõrtside rüüstamist ja põletamist ei kiida Martna heaks, samuti erapoodide ja vallakassade röövimist. Niisuguste vägivallategude toimepanijaid nimetab ta isegi kurjategijateks, kuid esitab seejuures ka seesugust terroristlikku ekstreemsust mõnevõrra õigustava põhjuse. „Viha, mis aastasadasi saksa mõisnikkude vastu rahva südames pesitas, mida kõrged maksud ja rahva rõhutatud majandusline seisukord omast kohast taga õhutas, lõi nüüd lökkele – ja rüüstamise laine veeres üle kodumaa pinna, kõiki purustades ja enesega kaasa kiskudes.“ (lk. 146) Teisal (1928) nimetab ta mõisate põletamist tööliste ja talupoegade „kättemaksureteks“. (lk. 390)

Siinjuures on õige koht mainida, et Martna oli üks 1905. aasta revolutsiooni uurimise ja mälestuse jäädvustamise eestvedajaid. 1929. aasta kevadel loodi Tartus tema, sotsiaaldemokraadist advokaadi Johan Jansi ning pahempoolsete vaadetega ajalooõppejõudude Hans Kruusi ja Peeter Treiberi (al. 1935. a. Tarvel) eestvedamisel revolutsioonist osavõtnute ja ajaloo huviliste koondamiseks 1905. Aasta Selts. Seltsi egiidi all tehti lühikese ajaga ära hiiglaslik töö materjali kogumisel (arhiividokumendid, mälestused, suuline traditsioon) ja esialgsel läbitöötamisel. Eesmärgiks seati neljakõitelise koguteose koostamine ja muuseumi rajamine. 1930. aastate algul oli seltsil u. 150 liiget ja kaks osakonda – Tartus ja Tallinnas. Martna oli seltsi esimeheks kuni surmani. 1930. aastal avaldati seltsi toimetiste esinumbrina tema ülevaade Tallinna sündmustest 1905.–1906. aastal.⁹

Parteid

Martnat igapäevane praktiline parteitöö ei paelunud,¹⁰ kuigi ta kuulus sotsiaaldemokraatlike parteide juhtorganitesse alates 1917. aastast ja

oli tegev erakondade häälekandjate asutamisel ja väljaandmisel. Parteikaaslane Karl Asti sõnul oli Martna „laia laastu mees, kelle jaoks pörandaalune liiga kitsas“.¹¹ Illegaalsele ja rangelt konspireeritud tegevusele tsaariajal eelistas ta hulka sid mõjutada avalike vahenditega, sisendada töötavatesse kihtidesse marksistlikku teadvust. Ülemaalse rahvaasemike koosoleku radikaalse enamuse aulakoosolekul novembris 1905 oli ta koosoleku juhataja Jaan Teemanti abi ja valiti viieliikmelisse keskbüroosse, kuid loobus sellest.

Tartus elades pidas Martna salongi, kus sotsiaalselt äratust ja õpetust said mitmed eesti ühiskonnaelu aktivistid, nagu Gottlieb Ast, Karl Ruga, Alma Ani, Mihkel Pung. 1903. aastal asutas ta koos Peeter Speeki ja Richard Aavakiviga Tartus legaalse prosotsialistliku ajalehe Uudised (1903–1904 oli selle kaasväljaandja), mis oli tol ajal kõige pahempoolsem ajaleht Eestis ja sai 1905. aastal föderalistliku erakonna – Eesti Sotsiaaldemokraatliku Tööliste Ühisuse – häälekandjaks. 1903. aastal siirdus Martna Tallinna, kus tal oli ostenud trükikoda ja ta oli ajuti Konstantin Pätsi toimetatud radikaalse Teataja toimetuse liige, toimetas ise selle lisalehte Töö. 1905. aasta revolutsiooni kõrgajal novembris–detsembris oli sotsiaaldemokraatide Martna ja Hans Pöögelmanni mõju Teataja suunale koguni domineeriv (on räägitud Teataja ülevõtmisest), kuigi nendest märksa mõõdukam abilinnapea Päts jäi vastutavaks peatoimetajaks ja väljaandjaks edasi.

1905. aastal lävis Martna nii Tallinna linnavalitsuse radikaalsete eesti tegelaste rühmaga (Päts, Poska, Teemant, Pung) kui ka Venemaa Sotsiaaldemokraatliku Töölispartei (VSDTP) Tallinna komiteega, kelle ülesandel ta esines rahvakoosolekutel kõnedega (selle eest oli kuu aega vangis). Kuna Martna pidas eriti tähtsaks töölisliikumise ühtsust, siis hoidis ta pigem sotsiaaldemokraatide-tsentralistide kui rahvust väärtustavate föderalistide poole. VSDTP-ga jäi Martna seotuks edaspidigi, kuid ei kuulutanud end ühinenuks selle partei ühegi fraktsiooniga, sest see polnud talle tähtis. Sotsialistlike tegelaste Kopenhaageni kongressil 1910 kuulus Martna VSDTP delegatsiooni, esindades seal (enamlikku) VSDTP Tallinna komiteed.

⁹ M. Martna. Tallinna sündmusi 1905 ja 1906. (1905 Aasta Seltsi toimetused nr. 1). Tööliste Kirjastuse Ühisus, Tallinn, 1930.

¹⁰ A. Pajur. Mihkel Martna, lk. 96.

¹¹ K. Ast Rumor. Mõtteid ja märkmeid erandlikust isikust, lk. 379.

Enamlane, vähemlane, oportunist

Nõukogude (partei)ajaloolastele oli tähtis sotsiaaldemokraatide lahterdamine enamlasteks ja vähemlasteks, kusjuures enamlane oli justkui kvaliteedimärk, vähemlane aga oli söimusõna. Martna parteiline sildistamine oli kõva pähhel. Kas või juba seetõttu, et ta esindas volitatud delegaadina VSDTP Eesti organisatsioone, tegi koostööd Hans Pöögelmanniga ja kaastööd enamlikele ajalehtedele, oli ühenduses enamlaste juhtidega paguluses ja vestles Zürichis korduvalt Leniniga.¹² 1917. aastal olnud Lenin imestunud, et Martna pole bolševik.

ENSV ajaloo suure akadeemilise üldkäsitluse teise köite järgi oli Martna 20. sajandi algul Teataja toimetuses „progressiivne tegelane“, kes 1905. aastal seisis ideeliselt lähedal bolševikele, kuid hiljem sai temast „likvidaator“ ja menševik, kes läks üle kodanluse poolele (mõeldud Eesti iseseisvuse toetamist); 1915 esindas ta Eesti sotsiaaldemokraatias tsentristlikku voolu ja iseseisvas Eestis oli parempoolse sotsiaaldemokraatia liider.¹³ Erich Kaup, nagu ka Ellen Plotnik, nimetab Martnat „oportunistlikuks elemendiks“, kellest sai menševik Esimese maailmasõja ajal, Eesti Sotsiaaldemokraatliku Tööliste Partei loomisega (1917) aga selle pahempoolse tiiva juht.¹⁴ Kummaline, et nõukoguliku üldkäsitluse kolmandas köites (1971, peatoimetaja Viktor Maamägi) pole Martnat Eesti Vabariigi poliitikut se asjaolu ja ka lootus teha enamlastega koostööd.

Paguluses sai Martna mõjutusi nii tsentrist Kautskyilt (kellega oli perekonnasõber) kui ka Leninilt.¹⁵ 1917. aastal kodumaale naastes ei mõistnud ta Andreseni sõnul erinevust partei enamliku ja vähemliku tiiva vahel ja eelistas kõiki marksistlikke sotsialiste ühendavat parteiorganisatsiooni. (lk. 13) Tõenäoliselt võis see asjaolu ja ka lootus teha enamlastega koostööd

(„meie koht on nende kõrval“)¹⁶ olla põhjusteks, miks Martna esialgu toetas enamlaste võimuaaret oktoobris 1917, milles aga aasta lõpus pettus ja asus toetama Eesti iseseisvust. Kuna niisugune kitsas enamlaste „proletariaadi diktatuur“ polnud kooskõlas tema arusaamadega laiapõhjalisest töörahva võimust.¹⁷ Jaak Valge kirjutab, et Martna oleks sel ajal võinud oma vaadete poolest kuuluda pigem eesti esseeeride hulka ja hiljem iseseisvate sotsialistide hulka, ent millegipärast eelistas sotsiaaldemokraate.¹⁸

Autonoomialt iseseisvusele

Martna tegevus revolutsiooni ja Eesti Vabadsõja ajal on kogumikus hästi dokumenteeritud (vt. III osa „Iseseisvuse sünd“). Nagu teisedki tolle aja eesti poliitikud, pooldas Martna pärast Veebruarirevolutsiooni rahvusliku enesemääramise vormina autonoomiat ehk laialdast omavalitsust uuendatud (demokraatliku, föderatiivse) Venemaa koosseisus, arvates, et iseseisvus pole võimalik ja väike Eesti ei tuleks ka majanduslikult ilma Venemaata toime, ning väites, et „omaa eneste huvide pärast peaksid eestlased Venemaa külge jääda tahtma“. Siinkohal on väga põhjalikult n.-ö. sotsialistlikust vaatepunktist argumenteeritud võtmetekstiks „Eestimaa autonoomia ja sotsiaaldemokraatia“ (lk. 295–326), mis ilmus Tartus 1917. aasta suvel. Novembris 1917 ajalehes Sotsiaaldemokraat ilmunud kirjatöös „Eesti iseseisvus“ (lk. 327–334) lükkab Martna tagasi Gustav Suitsu Soome-Eesti kaksikriigi idee – selle järele polevat vajadust ja „kas Eesti iseseisvusest ülepea juttu teha maksab“. Kuid peagi tema seisukohad muutuvad.

1918. aasta jaanuarist kuni Tartu rahuni ilmunud kirjatööd (lk. 335–365) näitavad Martnat kui Eesti iseseisvuse pooldajat, kusjuures ühe

¹² M. Martna. Katkendid päevaraamatust. – Eesti eest. 1. osa. Mälestused iseseisvuse võitluspäevilt. Revolutsioon ja okupatsioon 1917–1918. Tammerraamat, [Tallinn], 2013, lk. 52–53, 55. Erich Kaup kinnitab, et Leninil oli kokkupuuteid Martnaga 1910. ja 1915. aastal. (E. Kaup. Leninlikul võitlustel. Leninlike ideede levik ning võitlus tööliikumise ühtsuse eest Eestis Oktoobri-eelsel perioodil (1902–1917). EKP Keskkomitee Partei Ajaloo Instituut, Tallinn, 1967, lk. 124.

¹³ Eesti NSV ajalugu kolmes köites, II. XIX sajandi 50-ndaist aastaist kuni 1917. aasta märtsini. Peatoim J. Saat, tegevtoim A. Vassar. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituut, Tallinn, 1963, lk. 14–15, 189, 287, 290, 334, 336, 388, 467, 529, 689.

¹⁴ E. Kaup. Leninlikul võitlustel, lk. 74, 113, 123, 125; E. Plotnik. Hans Pöögelmann, I. Elu ja tegevus 1875–1919. EKP keskkomitee Partei Ajaloo Instituut, Tallinn, 1965, lk. 230.

¹⁵ J. Valge. Punased, I. Tallinna Ülikooli Eesti Demograafia Instituut/ Rahvusarhiiv, [Tallinn], 2014, lk. 281.

¹⁶ E. Laaman. Enamlus. Enamlus Eestis 1917–1918. – E. Laaman, J. Ernits. Enamlus Eestis, I. Kaitsevõõde staabi VI osakonna kirjastus, Tallinn, 1930, lk. 79.

¹⁷ J. Valge. Punased, I., lk. 265.

¹⁸ J. Valge. Punased, I., lk. 282.

peamise argumendina omariikluse kasuks on ta märkinud Saksa imperialismi poolt ähvardavat ohtu eesti rahva püsijäämisele. Kogumiku tekstid osutavad Martna pingutustele rahvusvahelisel areenil, kus ta survestas enamlaste juhte (pöördumine Vladimir Lenini, Lev Trotski, Pēteris Stučka, Aleksandra Kollontai poole, lk. 335–337), sõdivate suurriikide riigimehi ja sotsialiste (vt. nt. kiri Sotsialistliku Internatsionaali esimehele Hjalmar Brantingile, lk. 356–359) toetama eestlaste enesemääramist. Selles oli tal ka edu. II Internatsionaali Berni konverentsil 1919. aasta veebruaris saavutas Martna Eesti vastuvõtmise selle ühenduse liikmeks. Jätkukonverentsil Amsterdamis pidas ta emotsionaalse kõne, milles sõjatüdimusest räsitud Euroopa delegaadid kuulsid eesti rahva tahtest luua iseseisev riik ja elada rahus Venemaaga. Vastuvõetud resolutsioonis tunnustati ühehäälselt Eesti õigust iseseisvusele.¹⁹ II Internatsionaali Luzerni konverentsil 1919. aasta augustis kõneles Martna Eesti kaitsesõjast; resolutsioonis toetati Eesti, Läti, Leedu, Ukraina ja Kaukaasia rahvaste õigust lüüa lahku Nõukogude Venemaast.²⁰ Tartu rahu juures terendasid Martnale Eesti ja Nõukogude Venemaa sõbralikud suhted ja tihedad majandussidemed mõlema poole huvides. Tuginedes rahulepingu V artiklile Eesti võimaliku neutraliteedi rahvusvahelisest tunnustamisest levitas ta välismaal patsifistlikku ideed „Balti mere erapooletuks veeks tegemisest“. (lk. 364)

10 aastat iseseisvust

Eesti Vabariigis oli Martna Asutava Kogu liige, Riigikogu esimese viie koosseisu liige ja 1924–1933 abiesimees, paistis eriti silma teravate eelarvekõnedega. Eesti Sotsialistliku Tööliste Partei (ESTP) keskkomitee liikme ja 1931–1932 esimehena seisis ta sotsialistliku liikumise eesotsas. 1920. aastate lõpul ja 1930. aastate algul seoses majanduskriisiga, poliitiliste jõudude ümberühmitumisega ja ESTP sisevõitlusega süvenes Martna ja teiste vasaksotsialistide (Aleksander Jõeäär, Nigol Andresen, Maksim Unt) konflikt reformistliku suunaga (August Rei, Karl Ast), mis aitas kaasa partei lagunemi-

sele (terav löhe ilmnes 8. kongressil 1934. aasta veebruaris),²¹ kuni ESTP koos teiste parteidega 1935. aasta märtsis lõplikult suleti. Vasaksotsialistid Andreseni juhtimisel tegutsesid usinasti edasi ja andsid 1940. aastal tõhusa panuse Eesti riigi hävitamisse.

Kogumiku neljas osa „Kodu kasvamas“ sisaldab peamiselt sotsiaaldemokraatide Rahva Sõnas aastail 1921–1932 ilmunud üllitisi aktuaalsetel teemadel, nagu majanduskriis ja valitsuse majanduspoliitika, vaesemate kihtide töö- ja sotsiaaalolude parandamine jms. Domineerib rahulolematust ja kapitalismikriitiline hoiak, mis kohati on ülimalt terav.

Rahva Sõnas ilmus 1928. aastal Martna essee „Kümme aastat iseseisvust. Mis oli ja mis on?“ (lk. 387–399). Positiivse saavutusena nimetab autor demokraatlikku riigikorda, mille ülesehitamisest sotsiaaldemokraadid agaralt osa võtsid, maareformi ja põllumajanduse tõusu. Seevastu pole tema sõnul tööstus, mis varem rahuldas suure Venemaa vajadusi, jalgu alla saanud. Valitsuse vastutustundetu tööstuspoliitika, kuritarvitused ehk „vesivõsus“, „moraalse mädanemise lehk, mis ühiskondlikku kõlblustunnet juba otse lämmatama kipub“, suurte rahvahulkade aineiline viletsus, tööpuudus, sõjakohtud (ta pooldas amnestiat kommunistidest riigikukutajatele) jmt. on seda laadi ühiskonna varjuküljed, mida riiklik iseseisvus pole suutnud vältida. „Rahva viletsus ei ole mitte vähenenud, laiate rahvahulkade rahutu meeleolu ei ole mitte kahanenud, vaid koguni kasvanud.“ (lk. 397) Niisugused ülikriitilised olukorra hinnangud olid järeis dissonantsis valitsuse tegevuse ametliku enesekirjeldusega, kus rõhk oli asetatud iseseisva riikluse ülistamisele ja selle sünniga seotud teemaatikale.²² Kui iseseisvumise otsustaval hetkel oli Martna pidanud esmatähtsaks rahvusriiki, siis iseseisvas riigis muutus ta ajapikku üha teravamaks ühiskonna kriitikuks; ja võimalik, et ka kahetses oma varasemat koostööd kodanlike parteide juhtidega.²³

1930. aastal Martna arvas, et vaatamata kapitalismi toibumisele ja tagurluse (fašismi) pealetungile „on sotsialismi väljavaated hiilgavad“. Selle tunnistuseks on sotsialistlikud valitsused ja sotsialistide osavõtt valitsustest Euroopa

¹⁹ N. Andresen, A. J. Toom. Mihkel Martna, lk. 119–120.

²⁰ H.-A. Lebbin. Sotsiaaldemokratismi pankrot Eestis. EKP Keskkomitee Partei Ajaloo Instituut, Tallinn, 1970, lk. 77.

²¹ O. Kuuli. Sotsialistid ja kommunistid Eestis 1917–1991. Olaf Kuuli, Tallinn, 1999, lk. 58–59.

²² Kümme aastat Eesti riiklikku iseseisvust. Eesti Kirjastus-Ühisus, Tallinn, 1928; Faksimile. Olion, Tallinn, 1990.

²³ Vt. lähemalt: T. Aava. Mihkel Martna internatsionalismi ja rahvusluse vahel, lk. 105–110.

riikides, sh. Eestis. (lk. 428–429) See sedastus on kummaline, sest Martna ise oli 1928. aastal olnud ägedalt koos oma õpilase ja väimehe Nigol Andreseniga sotsialistide kodanlikku valitsusse mineku vastu²⁴ ning oli seda ka hiljem.²⁵ Martna jäi sotsialismi ja revolutsiooni pooldajaks oma elu lõpuni, kuid ta oli ka eesti patrioot, kes püüdis leida kooskõla internatsionalismi ja rahvusluse vahel.

Toomas Karjahärm

Autor tänab Jaak Valget konsultatsiooni eest. Töö valmis Eesti Teadusagentuuri institutsionaalse uurimisteema nr. IUT31-6 raames.

Toomas Karjahärm

(1944), DSc, vanemteadur,
Tallinna Ülikool,
Rüütli 6, 10130 Tallinn,
toomas.karjaharm@tlu.ee

²⁴ J. Ant. August Rei – Eesti riigimees, poliitik, diplomaat. Toim. H. Tamman. Rahvusarhiiv, Tartu, 2012, lk. 155.

²⁵ J. Ant. August Rei, lk. 114; J. Valge. Punased, I, lk. 271.